

MODERN ARAP EDEBİYATI'NDA İSLÂMÎ EDEBİYAT'IN YERİ VE ÖNCÜLERİ

Yrd. Doç. Dr. Yakup CİVELEK*

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin hakimiyetindeki Arap Dünyası, Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı işgaliyle, Batı ve onun siyasal, sosyal ve kültürel değerleriyle yakından tanışma talihsizliğine - bazılarına belki de, şansına- kavuşmuştur. Şevki Dayf, Hannâ el-Fâhûrî, Luis Şeyho, Ya'kûb Sarrûf, Corci Zeydan, Ahmed Emin, Hüseyin Heykel, Tâhâ Hüseyin, Abdurrahman el-Kevâkibî, Kâsım Emin gibi modern dönem Arap aydın ve yazarlarının bazıları, bunun ardından başlayan süreci, Arap dünyasının pek çok alanda olduğu gibi edebiyat alanında da uyanış döneminin başlangıcı olduğunu kabul ederler. Ancak bazı araştırmacılar ise, başta Mısır olmak üzere Arap dünyasının önemli merkezlerinin batı dünyası ile daha yakın temasa geçmesi ni, uyanış dönemi olarak değerlendirme-mektedirler. Diğer taraftan, batıyla bu tanışma dönemi ve yakın temasın, daha çok batının üstünlüğüne dayanan bir etkilenmenin de başlangıcı olduğu ve siyasal ve kültürel bakımdan güçlü olan batının, kendinden güçsüz doğuyu ve kültürünü kontrolüne aldığı gerçeği unutulmamalıdır. Bu dönemde Arap dünyası, kültür ve edebiyat başta olmak üzere her alanda batı değer ve anlayışına yönelmiştir. Bu yeni süreç çerçevesinde klasik Arap edebiyatına pek çok edebi türün ve anlayışın bir sağanak gibi hücumunu, bazı modern dönem edebiyatçı ve yazarların **nahda**(uyanış), **ba's** (yeniden diriliş, yeniden doğuş) dönemi diye adlandırmaları eleş-

* Y.Y.Ü., İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı.

tiriye açık bir kanaat olarak görülebilir. Bu tür aydınların, Napolyon'u bir kurtarıcı, Arap dünyasının çağdaşlaşmasında, kültür ve edebi hayatın ilerlemesinde öncü konumda görmelerini ihtiyatla karşılamak gereklidir.¹

Arap Edebiyatı, bâzı yazarlarca “uyanış/diriliş dönemi” olarak nitelendirilen **en-naħda/ba**'s sürecinde Batı Edebiyatından büyük oranda etkilenmiştir. Batı edebiyatıyla XIX yüzyılın başlarındaki bu ilk karşılaşmasından çok sonraları, XX. yüzyılın ikinci yarısında, başta Seyyid Kutub olmak üzere bazı Arap yazarları, İslâmî Edebiyat diye tanımlanan yeni bir edebi hareketi oluşturmuşlardır. Bu hareket Hz. Peygamber'den itibaren Arap edebiyatında var olan ve İslâmî muhteva taşıyan edebi ürünlerin dayandığı temellerden bazı açılardan farklı bir teori ve anlayış üzerine oturmaktadır. Dar hacimli çalışmamız da bu edebî hareketin ortaya çıkışını, öncüleri ve bazı görüşlerini aktarmayı hedeflemektedir. Ancak çalışmamızda, bu hareketle ortaya çıkan edebi ürünleri sergilemeyecek, sadece Modern Arap Edebiyatı'nda İslâmî Edebiyat'ın nasıl ortaya çıktığını, öncülerinin kimler olduğunu ve günümüze değin izlediği süreci genel çizgileriyle ele almaya çalışacağız.

Arap Edebiyatında İslâmî Edebiyatın doğuşu ve öncüleri hususunu açıklamadan önce, konuyu daha iyi anlamamıza yarayacak, İslâmî Edebiyat'a ilişkin bir takım sorulara uygun cevaplar bulunması gereklidir. Verilecek cevaplar bu edebi hareketin teorik yapısının sağlam olarak teşekkül edilmesine yardımcı olabilir. Acaba günümüzde gerçekten “İslâmî Edebiyat” diye adlandırılan bir edebiyat veya edebi akım var mı? Eğer var ise bunun temel unsurları ve teorik yapısı nelerdir ve neler olmalıdır? Türk, Arap, Fars vb. bütün müslüman toplumlar, birlikte ele alacakları ortak veya ayrı değerlendirecekleri edebiyatlara sahip mi? Bu sorular daha kapsamlı ve farklı içerikte bir çalışmada incelenmelidir. Biz bu dar hacimli makalede İslâmî Edebiyat'ın olmazsa olmaz iki önemli unsuru taşıması gerektiğine işaret edeceğiz. Bu iki unsur olmadan, İslâmî edebiyat kurma yolundaki çaba-

¹ Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Arap dünyasında nahda dönemi hakkında lehte ve aleyhte değerlendirmeler için bkz. Şevki Dayf, *el-Edebü'l-Arabîyyi'l-Muâsir Fî Mısır*, 7. Bas. Kahire trs., s.11-15; Hannâ el-Fâhûrî, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrut trs. İbrahim Ali Ebu'l-Haşeb, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî fî Asri'l-Hadîs*, Kahire 1978, s. 36-45; Ömer ed-Desûkî, *fî'l-Edebi'l-Hadîs*, Kahire 1954, s. 9-19; Clement Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı Tarihi*, (çev. Cemâl Sezgin), Tisa Mat., Ankara trs., s. 384-412; Mahmud Fehmi Hicazi ve diğ., *el-Arabîyye Nusûsun ve Dirâsât*, Kahire 1979, s. 275-298.

ların başarıya ulaşılmasının güç olacağı söylenebilir. Bunların ilki; sağlam inançlı ve yeterli kültür donanımına sahip **müslüman bir edebiyatçıdır**. O, bütün müktesebatıyla edebiyat ve hayat hakkındaki İslâmî tasavvur ve düşünceyi, edebi sanatlar ve türler çerçevesinde mükemmelce belirleyerek ortaya koyacak ve bunu en güzel üslûpla sunabilecek usta ve yetenekli biri olmalıdır.

İslâmî Edebiyat'ın ikinci lazım-ı mufârıkı; **müslüman bir eleştirmendir**. O önce temel İslâmî düşünce kaynaklarından, geçmişten bugüne taşınan İslâmî edebi kültürün tecrübe ve ürünlerinden yararlanacak; daha sonra edebiyat esaslarını belirlemek ve bunları dünya edebiyatında sanatın gelişimiyle ortaya konan yeni sonuç ve tecrübelerle birlikte değerlendirip, İslâmî esaslara uygun tarzda ifade edebilecektir. İslâmî Edebiyat'ın esaslarının belirlenmesinde ve edebi ve sanat değeri olan ürünlerin oluşmasında müslüman edip ve eleştirmenlerin varlığının hayli önemli olduğu söylenebilir. Günümüzde her ikisinin de kolayca bulunamadığı düşünülse de, İslâmî Edebiyat'ın zamanla eksikliklerini tamamlayacağı ve sistemini bütünüyle kurabileceği öngörülebilir. Her edebiyat gibi İslâmî Edebiyat'ında mükemmeli yakalama çabasında, doğal olarak bir takım merhaleleri aşması ve belli bir süreci aşması gerektiği söylenebilir. Müslüman edip ve eleştirmen hakkındaki bu kısa mütalaalardan sonra, öncüleri olan Seyyid Kutub'tan başlamak üzere Arap Edebiyatı'nda İslâmî Edebiyat konusuna geçebiliriz.

İslâmî Edebiyat'ın Öncüleri:

a-Seyyid Kutub ve İslami Edebiyat'ın Doğuşu

Konuya girişte de ifade edildiği üzere; Arap Edebiyatında Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayan İslâmî/dinî muhteva taşıyan bir edebiyat geleneği bulunmaktadır. Günümüzde de süregelen bu geleneğin yanı sıra, bazen bir fikir adamı bazen de bir müfessir olarak tanınan Seyyid Kutub; bir makale yazarak Arap edebiyatında yeni bir edebiyat akımı ya da türü oluşturma sürecini başlatmıştır. "İslâmî Edebiyat" başlıklı makalesiyle Kutub'un ilk defa olarak İslâmî Edebiyat düşüncesini ortaya attığı görülmektedir.² Bu çalışmasında O, dönemindeki edebiyatçı, yazar ve fikir adamlarını bir yandan yeni bir edebiyat anlayışı kurmaya davet ederken diğer taraftan oluşturmaya çalış-

² Seyyid Kutub, *fi't-târihi fikretün ve minhâc*, Kahire, 1967, s.11; a.mlf., *en-Nakdu'l-Edebi, Usuluhu ve Menâhicuh*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 1965, s. 99.

tığı edebi anlayışının temel niteliklerini takdim etmektedir. Makalesine edebiyatın ilkeler, değerler ve insanın hayat, kainat ve kendisi hakkındaki tasavvur ve düşüncelerine bağlı olduğunu belirterek başlayan Kutub, devamla davet ettiği edebiyatın temel esaslarını belirlemiş, genel hatlarını çizmiştir. Bu meyanda İslâm'ın da kendine has bir tasavvuru, bir anlayışı bulunması nedeniyle müslüman edibin anlayışının, hayatı ifadelendirişinin ve kâinat hakkındaki düşüncesinin, diğer edebiyatçılardan farklı bir renk taşıması ve şekil almasının doğal olarak kabul edilmesi gerektiğini belirten Kutub, İslâmî Edebiyatın sürekli yenilenen ve gelişen bir edebiyat olduğunu düşünmektedir. O'na göre, sürekli yenilenen ve gelişen özelliğiyle İslâmî Edebiyat, insanoğlunun zâfiyet anlarını çokça tasvir etmez ve sürekli bunları yansıtmaz. Bununla birlikte insanda var olan bu zâfiyet ve olumsuz yönleri inkar etmez. Ancak bu zâfiyet ve olumsuzlukları süsleyip püsleyerek güzel göstermeye de çalışmaz; aksine bunu reddeder. Bu edebiyatın ortaya koyduğu sanat ürünlerinde konular sürekli olumlu açılardan ele alınır ve negatiflikler edebi eserin iç bütünlüğünü bozmadan pozitif yönlendirilir. Bu nedenle İslâmî Edebiyatın bir yönüyle realist oluşu yanında bir başka açıdan sürrealist olduğu söylenebilir. Örneğin; bir romanda eziyet ve sıkıntıya maruz kalan kahramana yardım etme ve onu bu durumdan kurtararak, yaşadığı olumsuz şartlardan uzaklaştırma hedefi güdülür. İnsanın hayatta karşılaştığı olumsuzluklar, toplumsal gerçekler olarak her yönüyle yansıtılmakla birlikte cazibeli ve tahrik edici bir üslûpta sunulmaz ve insanın bunlardan kurtarılmasına imkan veren bir kurgulamaya gidilir. Roman kahramanı eğer sapıklık ve dalalet içine düşmüşse buradan çıkarılır. Seyyid Kutub İslâmî Edebiyatın bu yönlendirici ve mesaj içeren özelliği yanında doğru, gerçekçi ve kapsamlı bir edebiyat olduğunu da ifade eder. Bu edebiyat, hayatın bütün yönlerini, insanın bütün tavırlarını doğru, gerçekçi ve kapsamlı bir şekilde ele alır ve onları bu doğrultuda tasvir eder. Belli bir amaç ve hedef taşıdığı kadar yönlendirici olan ve bir mesaj vermeyi hedefleyen İslâmî Edebiyat, amaç ve hareket noktası bakımından Marksist edebiyattaki yönlendiricilikten bütünüyle farklıdır. İslâmî Edebiyat konusundaki düşüncelerinin bu edebiyatın oluşması yönünde ilk adımı oluşturduğunu belirten Seyyid Kutub, makalesini şu ifadelerle tamamlar:

“Biz bu metodun, farklı görüş mensubu bütün yazar ve edebiyatçılar tarafından ayrıntılı ve müstakil bir konu olarak incelenmesi, tartışmalı ve eleştirel açılardan ele alınması amacıyla bu makale ile

bir başlangıç yaptık. Böylece çeşitli akımlara mensup kalem erbabına bu hususta tartışma zemini hazırladık.”³

b-Muhammed Kutub ve İslâmî Edebiyat

Seyyid Kutub'un bu daveti kardeşi Muhammed Kutub'da aksi sedasını bulmuş ve *Menhecû'l-Fenni'l-İslâmî* (İslâmî Sanat Metodu)⁴ adlı eseri telif etmiştir. Bu kitabı yazma sebebinin İslam sanatının metodu ve tekniğine dair bazı çizgiler çizmek ve böylece, günümüzde kendi sanat kaynaklarından uzaklaşmaması gereken ancak bunu tam olarak gerçekleştiremeyen müslümanları uyarmak ve onları iyi kötü hiç bir elemeye tabi tutulmadan, batı edebiyat ve sanatından aktarılan derme çatma sanat kırkıntılarından kurtararak, yıllardır ihmal ettikleri büyük hazineye, İslâmî sanata döndürmeye çalışmak olduğunu belirtir. Yaptığı çalışmalarla müslümanları İslâmî sanata döndürmeyi hedefleyen M. Kutub daha sonra şöyle der:

“Ona döndüklerinde kendilerine dönmüş olurlar. İşte o zaman dünya sanat kervanının önünde yer alırlar ve dünya sanat anlayışında saygın bir konuma sahip olurlar. Bu dönüş onları bölük-pörçük ve derme-çatma taklitlerle sanat kervanının gerisinde olmaya değil, orijinal eserlerle onun önüne geçmeye yöneltir.”⁵

Kutub bu eserinde İslâmî metodun temel çizgilerini belirlemiş ve bütün boyutlarıyla açıklamaya çalışmıştır. O sanatın tüm gereklerinin uygulandığı İslâmî bir sanat meydana getirebilmek için, kişinin sadece müslümanlığının yeterli olamayacağını, aynı şekilde İslam'dan uzak bir sanatçının da bunu gerçekleştiremeyeceğini belirtir. Bu yüzden, İslam sanat ve edebiyatının yorumuna ulaşabilmesi, mükemmeli yakalayabilmesi için bu dalda uğraşanların hem iyi bir müslüman hem de iyi bir sanatkar olması gerektiğini söyler. Ayrıca ona göre kültürel bakımdan İslam da, tek başına bir İslam sanatı meydana getirmek için yeterli değildir. Samimi bir inanca sahip müslüman kişi, ifade gücüne sahip olarak Allah, kainat, hayat, insan vb. konularda İslâmî fikirler ortaya koyabilir. Ayrıca İslam hakkında, kendi hayatına ve İslâmî tecrübelerine bağlı olarak genel düşünce, kavram ve felsefi tasvirler ifade

³ A.mlf., *fi't-târihi fikretün ve minhâc*, s.21

⁴ İlk olarak Kahire'de basılan bu eser Akif Nuri tarafından *'İslam Düşüncesinde Sanat'* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Fikir Yayınları tarafından 1979 da İstanbul'da yayımlanmıştır.

⁵ Muhammed Kutub, *İslam Düşüncesinde Sanat*, (Çev. Akif Nuri), İstanbul, 1979, s.26-27.

edebilir. Fikir ve felsefe alanında kendine has bir ağırlığı olabilen bu tür ifadelerin sanatla ve edebiyatla ilgisi olduğu söylenemez. Zira sanat bütünüyle ne fikir, ne felsefe, ne de çeşitli alanlardaki fikri araştırmalarla belirlenen mücerred kavramlar yığındır. Sanat, eşya, şahıs ve olaylar karşısında özel ve şahsi bir heyecanlanma ve duygulanmadır. Bu duygulanmada her ruh tek başına özel bir kavrayış metoduyla onu kavrar ve kendi derinliklerinde onu yoğurarak tüm bölümleri ve ayrıntıları ile birlikte tam bir etkileşim içersine girer. Sonra, ruhun derinliklerine inen ve bütün noktalarına dağılan bu etkileşimle duygu; tecrübe, hedef ve eğilim yığını halinde muayyen bir şuur veya muayyen bir ifraz tecrübesiyle ortaya çıkar. Sahibine has kişisel işaretler taşıyan bu duyguyu sahibi dinlendirici ve etkileyici bir güzellik içersinde başkalarının ruhuna aktarmak ister. İşte sanat; gerçekleri eşyaya, şahıslara ve hadiselere has özel duyguların gerisinde görmekten ibarettir. Bu gerçekleri o özel ışık altında felsefi ve fikri şuur bakımından yorumlamaya sanat denir. Ayrıca sanat aynı ölçüler içersinde geleceği, geçmişi ve bilinmezi görmekten ibarettir.⁶

Muhammed Kutub, sanat duygusunun yapısı gereği, özel olarak sunulması gerçeğinden hareketle, bu metodun fikri esaslarını ve temellerini belirterek İslâmi tasavvurun insan, kainat ve hayata karşı tavır ve konumunu açıklamış ve İslâm'daki gerçekçilik kavramını maddi anlayıştaki gerçekçilik kavramıyla birlikte mukayeseli olarak incelemiştir. İslâm'ın kâinat, hayat, ve insana sanat bakımından yaklaşımı evrensel bir yaklaşımdır ve bu bütün insanlığa açıktır. Çünkü İslam insanı, insan olması ölçüsünden hareketle ele alarak değerlendirir. İnsana insan olmak bakımından yaklaşır ve bir insan olarak onunla diyalog kurar. Ayrıca İslam sanatının dayanması gereken kaide de insani bir kâinat kaidesidir. Tüm varlığı ve insanı içine alan mükemmel ve evrensel bu kaide, sanat şaheserleri ve yapıları itibarıyla belirli bir kâinat, hayat ve insan düşüncesine sahiptir. Bunların aralarındaki münasebet ile Allah arasındaki münasebet konusunda olgular olmalıdır.⁷ O'na göre bir sanat çalışmasının değerini ortaya koyan husus ve onun insanlık açısından değerini belirleyen yön, sanat çalışmasının konusu değil, konuyu ele alış tarzı ve takip edilen hedeflerdir.⁸ Sanat, hayatın ve insanın tasviri

⁶ a.g.e. s.359-360.

⁷ a.g.e. s.356.

⁸ a.g.e. s.398.

ve insanın tasviri olduğundan sanatın hayattan ve insânî ölçülerden ayrı bir ölçüsü yoktur ve olduğu da düşünülmemelidir.⁹

Muhammed Kutub ahlak değerlerinin de sanattan ayrılmasının imkansız olduğunu düşünmektedir. İslâm'ın kader ve güzellik kavramı ile insânî duygular karşısındaki tavrını ortaya koymuş ve İslâmî sanatın gerçekliğinden ve alanlarından bahsetmiştir. Muhammed Kutub, İslam sanatı ve müslüman sanatkar hususunda şunları söylemektedir:

“Bugün İslâmî sanat, İslam'ı hisseden ve realite olarak yaşayan, hayatı bütünüyle İslâmî duygular içersinde telakki eden müslüman sanatkarlara muhtaçtır. Hem müslüman hem de sanatkar ruhlu kişiler, kendi duygularıyla yaşadıklarını, ilham dolu güzel bir üslûp içersinde yorumlamalıdır. Hem sanatın gereklerine hem de ifade güzelliğinin ölçülerine riayet ederek orijinal ve mükemmel sanat ürünleri meydana getirmelidirler. Güzellikte sanat ölçüsü, birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. İslam sanatı müslüman bir sanatkarın, kendisine kâinat, hayat ve geniş anlamıyla realiteler karşısında hassas bir şuur veren, özel şekil almayla yoğrulan bir insanın elinden çıkmalıdır. Bu insan aynı zamanda güzel ifade gücüyle donanmış olmalı ve hayatı bütünüyle İslâmî düşüncenin gerisinden kavrayabilmelidir. Hayatla İslam düşüncesi ışığında kendini yoğurabilmeli ve hayattaki zorluklarla boğuşarak mücadele edebilmelidir. Sonra bu yoğrulduğu özel tecrübeyi güzel ve duygulandırıcı bir üslûp içersinde topluma anlatabilmelidir. Sanat bu anlamda, sadece müslüman sanatkarlara has değildir. Müslüman olması sebebiyle önündeki yollar açıktır. O, fiilen İslâmî kavramlarla yaşar ve eşyayı, hadisleri ve kişileri bu kavramların gerisinden izler. Sun'i hiçbir tebaaya gerek duymaz ve bilinçli olarak bu duygulanmanın etkisi altında kalmaz. Müslüman sanatçı insanı bütün yönleriyle ele alır. Günümüzdeki birçok realist gibi insanın tek bir bölüm ve cephesi üzerinde tikanıp kalmayarak, insanı çok yönlü cephelerden değerlendirir. Realistler realizmi, insanın hayvani özelliklerine mahkum olarak kabul ettikleri bir anlayış olarak tanımladıklarından, bu anlayış çok yönlü olan insanın yaratılışını küçültme, insan değerini düşürme ve şahsiyetini alçaltma ve sapıklık manasını taşımaktadır.”¹⁰

İslâmî sanat hakkında bazı esaslar belirleyen Muhammed Kutub daha sonra şiir, hikaye ve tiyatro gibi sanat türlerine İslâmî örnekler

⁹ a.g.e. s.400.

¹⁰ a.g.e: s.356.

sunmuştur. Bu örnekleri bir eleştirilen olarak İslâmi Edebiyat açısından tahlil etmiştir.¹¹ Şiir dalında Muhammed İkbâl, Suriyeli Ömer Bahauddin Emirî ve Tagor'dan örnekler vermiştir.¹² Muhammed Kutub hikaye ve tiyatro dalında ise Abdulhamid Cûde es-Sahhâr ile Emine Kutub'dan birer örnek vermiştir.¹³ M. Kutub'un müslüman olmayan batılı yazarların eserlerinden ve Hintli yazar Tagor'un şiirini İslâmi Edebiyat için örnek olarak göstermesi dikkat çekmektedir. Başka İslâmi edebiyatçılar tarafından tenkit edilen bu tercihinin sebebini M. Kutub şöyle açıklamaktadır:

“Tagor'un şiirinde hinduizmin açıkça görüldüğü gibi, esasında tiyatro sanatında da apaçık bir hristiyani özellik bulunmaktadır. Ruhun kaçtığı yere sığınan mistik hristiyanlıkta insan, bu kaçışla dünyasındaki acı ve ızdırap cehenneminden kurtulmaktadır. İşte bu mistik hristiyanlık Tagor'un şiirindeki hinduizm gibi birkaç noktada İslâmi Edebiyatın esaslarıyla birleşmektedir. Mesela Allah'a karşı bu derecede gerçekleşen bir teslimiyet...Allah'a bütün ruhuyla sığınmak... Ölümü, emanetin Allah'a iadesi olarak kabul etmek... Sabır, tevekkül ve Allah'ın takdirine razı olma gibi birçok husus, İslâmi Edebiyat ve sanatın buluştuğu ortak noktalardır.”¹⁴

Ancak bundan sonra İslâmî sanat ve edebiyat, hayatı değerlendirme, inceleyerek tasvir etme konusunda hristiyanlık ve hinduizmdeki mistik anlayışlardan ayrılır. Muhammed Kutub, müslüman olmayan Tagor'da hakim olan hinduizm düşüncesi ve bunun İslâm'la örtüştüğü noktalar için şunları söyler :

“Tatlı bir müsamaha, ruhi arınma ve coşkun bir sevgi, tüm hayatı ve canlıları içine alan bir sevgi dostluk ve kardeşlik içinde en büyük varlıkta yok olmak...Aynı şekilde sübjektiflik bile tatlıdır. O'nun (Tagor) ruhunun letafeti, iç dünyasının temizliği, coşkun sevgi duygusu ve kendini bütünüyle her şeye ve herkese vermesi, bu olumsuzluğa bir tatlılık getirmektedir. Tagor çatışmayı ve mücadeleyi sevmez. Kötülüğün karşısına ancak sevgi ve dostlukla çıkılacağını söyler. Kötülüğü iyiliğe dönüştürmenin başka yolu da zaten yoktur. Güzel bir hayat çoğu zaman gerçekleşmesi imkansız olan hayattır. Bu hayat gerçekleşmeyince şairin ruhunda ümitsizlik ve hüznün hakim olur. Şair bu

¹¹ a.g.e. s.362.

¹² a.g.e., s.363-394.

¹³ Bu örnekler hakkındaki eleştiri ve değerlendirmeler için bkz. a.g.e., s.395-433.

¹⁴ Muhammed Kutub, a.g.e., s.385.

olumsuzluklar ve bunlarla dolu dünya ile mücadele etmez. Dolayısıyla bu düşüncesi İslâmî anlayışla ve İslâmî edebiyatla uyuşmaz. Tagor'un İslâmî edebiyatla uyduğu noktalar şunlardır : Dostluk, sevgi ve büyük varlık alanına, tüm hayata ve canlılara karşı beslenen bu duygu, güzellik ve insan sevgisi...Sürekli müsamaha, insanlar arasında iyi muamele, zaruretlerin bağından kurtulma ve nur alemine kanatlanma... İşte Tagor'un şiirindeki bu noktalar İslâm'a uyar ancak bunun ötesinde hayat düşüncesi, insanın hayattaki rolü bakımından İslâmî anlayışla Tagor'un düşünceleri arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.¹⁵

Muhammed Kutub'un görüşlerinden bazı iktibaslar yaptığımız bu eseri, daha sonraları İslâmî Edebiyat'a çağıran ve bununla uğraşanlar-özellikle İslâmî Edebiyatı teorik olarak temellendirmek isteyenler için birinci başvuru kaynağı olmuştur.

c- İslâmî Edebiyatın Diğer Öncüleri ve Eserleri

Necib el-Keylânî, Muhammed Kutub'un eserini tamamlayıcı mahiyette kaleme aldığı ve *el-İslâmîyye ve'l-Mezâhibu'l-İslâmîyye* (İslamcılık ve İslâmî Ekoller) adını verdiği eserinde İslâmî Edebiyat'ın gelişimini tahlil etme sadedinde, Seyyid ve Muhammed Kutub kardeşlerin bu konudaki çabalarından bahsetmiş, ancak M. Kutub'u İslâmî Edebiyat'ın eski ve yeni dönemlerini kapsayacak bir örnek çalışma yapmadığından dolayı tenkit etmiştir. Ancak sağlıklı düşünüldüğünde Keylânî'nin bu tenkidinin pek haklı olmadığı kolayca görülebilir. Zira Muhammed Kutub kitabının önsözünde, İslâmî Edebiyat için bir tarih yazdığını iddia etmediğini aksine bu edebiyatın temel esaslarını tespiti çalıştığını belirtmiştir. Öte yandan Keylânî, Muhammed Kutub'u müslüman olmayan Hintli Tagor'un şiirleri ve İrlandalı bir yazarın tiyatro eserinden İslâmî Edebiyat için istişhad etmesini ve eserlerinde İslâmî düşünce ve anlayışın bariz bir şekilde hakim olan edipleri görmezlikten gelmesini de uzunca eleştirmiştir. Keylânî 'M. Kutub, Mustafa Sâdik er-Râfi'ı, Ahmed Şevki, Hâfız İbrâhîm, Ali Ahmed Bâ Kesîr, Ahmed Muharrem ve benzeri birçok edip ve şairi görmezlikten gelmiş, müslüman olmayan ediplerden örnekler vermek yerine bu tür ediplerden örnekler vermeyi düşünmemiştir' demektedir. Ayrıca O, Kutub'un batı edebiyat akımlarını ayrıntılı olarak anlatmadan, İslâmî akımı bunlarla mukayese etmesini de tenkit

¹⁵ Muhammed Kutub, a.g.e., s.387

etmiştir. Gerçekten Muhammed Kutub'un Seyyid Kutub'dan sonra ikinci olarak İslâmî Edebiyatın temellendirilmesi ve oluşturularak kökleştirilmesi için -ikinci öncü olarak- samimi çabalar harcamasına rağmen, hatalar yapmış olması mümkündür. S. Kutub'tan sonra ilk olmanın verdiği dezavantajlarla birtakım kusurları olabilir. Bütün bunların yanı sıra O'nun, bu edebiyat için sarf ettiği gayretlerden ötürü ve bunun sistemleştirilmesine çalışan öncülerden biri olması hasebiyle bazı kusur ve hatalarının mazur karşılanması uygun olacaktır. Bununla birlikte Kutub, Keylânî'ni ifade ettiği üzere fikri ekollere işaret etmekten geri kalmamış aksine onlardan doğan edebi akımları gerektiği ölçüde anlattığı gibi bunlara dair çeşitli açıklamalar da yapmıştır.

Necib el-Keylânî eserinde; din ile sanat arasında çatışma ve çekişme bulunduğu şeklindeki görüşlere açıklık getirmiş, bunlarla ilgili olarak özgürlük , ilkesellik ve iltizam gibi hususlarla ilgili olarak İslâmî edebiyatın kendi bakış açısına uygun açıklamalar yaparak edebiyatta bulunması gereken İslâmî çizgileri belirlemiştir. Keylânî, roman ve hikayelerindeki diyaloglarda Kur'anî ifadeleri ve hadis-i şerifleri çokça kullanan bir yazar olmasıyla da tanınmaktadır. Bunları okuyucuyu metnin akışından koparmadan çok ustaca bir üslûpla yapmıştır.¹⁶ Keylânî "Me'al Edebi'l-İslâmiyyi'l-Kadîm" (İlk Dönem İslâmî Edebiyat Üzerine) başlığıyla açtığı bölümde ilk dönem İslâmî edebiyatına dair birtakım düşüncelerini açıklamaktadır. Ancak bu bölümdeki fikirlerinin açık, net ve konu başlığıyla yakinen ilgili olmadığı, bu nedenle okuyucunun buradan yararlanamayacağı söylenebilir. Bununla birlikte Keylani daha sonra "Me'al Edebi'l-İslâmîyyi'l-Hadîs" (Modern İslâmî Edebiyat Üzerine) başlıklı bölümde fikirlerini, daha net ve anlaşılır bir şekilde ifade etmiş ise de bölümün giriş cümlelerinde ileri sürdüğü iddia insanı şaşırtmaktadır. Ona göre modern dönem edebiyatında bütünüyle İslâmî Edebiyat'a uygun eserler ve bu edebiyata bağlı edebiyatçı bulunmamaktadır. Bu anlayıştaki Keylânî modern edebiyat içersinde mütalaa edilen bazı edebi ürünlerde genel anlamda bir İslâmî ruh bulunabileceğini de söylemekten geri durmamaktadır. ve bunlardan bazı örnekler sunmaktadır. Bunun ardından Keylânî Muhammed Kutub'u tenkit etmesine rağmen kendisi edebi akımlar hakkında birkaç paragraflık dar ve genel açıklamalar yapmak-

¹⁶ Hilmi Muhammed el-Kâid, "Rahilu'r-Rıvayiyi'l-İslâmiyyi'l-Evvel:Necib el-Keylânî" *el-Muctema'* Kuveyt sayı 1143 (28 Şevvâl 1415/28 Mart 1995) Kur'an Kıssaları ve İslâmî, s. 55.

tadır. Açıklamaların çok yetersiz olması okuyucuyu, edebi akımlar üzerine telif edilen kitaplara başvurmaya zorlamaktadır. İşte eserindeki bu ve fikirlerini kapalı olarak açıkladığı bölüm, Keylânî'nin kitabının en fazla tenkit alan bölümlerini oluşturmaktadır. Yazar kitabın son ve en geniş hacimli olan bölümünde de İslâmî edebiyat'ın günümüzdeki örneklerine yer ayırmıştır.¹⁷ Keylânî İslâmî edebiyatın teorisine dair başka eserler de hazırlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Rihletî me'al-Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyat ile Seyahatim); *Âfâku'l-Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyatın Ufukları); *Medhal ile'l-Edebi'l-İslâmî*¹⁸ (İslâmî Edebiyata Giriş)... Yine bu alanda Adnan en-Nahvî *el-Edebu'l-İslâmî İnsâniyyetuhu Âlemiyyetuh* (İslâmî Edebiyat, İnsaniliği ve Evrenselliği)¹⁹ adlı eseriyle, İslâmî edebiyat alanında pratik ve teorik e-leştiirel çalışmalarına katkıda bulunmuştur.

İslâmî Edebiyat'a davetiyle bu edebiyatın temel taşlarından biri olan ve bu sahada uzun inceleme ve araştırmalar yapan **İmadüddin Halil**, en meşhur araştırma ve incelemelerini bir araya getirdiği *fi'n-Nakdi'l-İslâmîyyi'l-Mu'âsir* (Çağdaş İslâmî Eleştiri Üzerine) adlı kitabında nazari ve tatbiki eleştiriye uzlaştırmaya çalışmaktadır. Yazar bu eserinde, İslâmî bakış açısı çerçevesinde müslüman edebiyatçının istediğini söyleyip yazabilmesi amacıyla, bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. "*İslâmî çerçevenin dışına çıkmadan Müslüman edibin her istediğini söyleyebileceğini*" belirten Halil, müslüman edebiyatçının çağın imkanlarını, yeni ifadeler ve üsluplar kullanmasını hoş karşılamaktadır. Halil genelde İslâmî sanatın, özelde İslâmî edebiyatın çerçevesini şu sözleriyle belirlemektedir:

"İslâmî sanatın çerçevesi mültezim (ilkesel) ve kevnî (evrensel) bir çerçevedir. İmanî, insanî, tevhidî, inkilabî, ahlakî müspet bir çerçevedir. Nitekim İslam, sanat elastikiyetini ve maharetini, sanatsal muhteva probleminde şekillendirmektedir. Muhteva İslâmî çerçevenin dışına çıkmadıkça her türlü sanatın yapılması uygundur. Öte yandan

¹⁷ Bu konulardaki görüşleri için bkz. Necib el-Keylânî, "Kur'an Kıssaları ve İslâmî Edebiyat" (çev. Ahmed Nedim Serinsu), *İlim ve Sanat*, Sayı 44-45 (1997), s. 112-115.

¹⁸ Necip el-Keylânî'nin bu eseri *İslâmî Edebiyâta Giriş*, (çev. Ali Nar) Risale Yay. İstanbul 1988 adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹⁹ Adnan en-Nahvî *el-Edebu'l-İslâmî İnsâniyyetuhu Âlemiyyetuh*, Dâru'l-Varrâkîn, Ammân 1987.

*İslam aynı elastikiyet ve maharete, müsamaha ve serbestliğe şekil konusunda da sahiptir*²⁰

Aynı zamanda çağdaş İslâmî tiyatro oluşturulması içinde yoğun gayret harcayan yazar, müslüman ediplerin, tiyatronun İslâmî sanata sunduğu imkanlardan, güç ve kaynaklardan yararlanması gerektiğini belirtir. İslâmî anlayıştan hareket eden Halil, bu eserinde, kapsamlı bir edebiyat eleştirisi yapmaktadır. Kitapta, 'Me'âsi'l-İnsâni'l-Mu'âsır fi's-Semmâni ve'l-Harîf' (Sonbahar ve Yazda Çağdaş İnsanın Sıkıntıları) başlığı altında bir bölüm bulunmaktadır. "el-Kıyemü'l-İmâniyye fi Mesrahiyyeti 'Merkebü bilâ Sayyâd' ('Avcısız Binek' Adlı Tiyatro Eserindeki İmanî Değerler) başlığını taşıyan son bölümde, İspanyol yazar Lenardo Kasona'nın tiyatro eseri üzerine görüş ve eleştirilerini dile getirmiştir. İmadüddin Halil'in *Medhal ilâ Nazariyyati'l-Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyat Teorisine Giriş)²¹ adlı incelemesi de konuya teorik açıdan farklı yaklaşımlar getiren önemli bir eserdir.

İslâmî Edebiyat'ı benimseyen Arap ediplerden **Muhammed Hasan Beraygaş** bu hususta pratik ve teorik üzerine bir çok makale yazmış ve bunları *fi'l-Edebi'l-İslâmîyyi'l-Muâsır* (Çağdaş İslâmî Edebiyat Üzerine)²² adını verdiği bir kitapta toplamıştır. Bu kitabında teorik planda İslâmî edebiyatın bazı problemlerini ele alan yazar, bunların en önemlilerini şu başlıklar altında incelemiştir: İslâmî Edebiyatın Çerçevesini Belirleme Çabası, Müslüman ve İlkeli (Mültezim) Bir E-dip.. İslâmî Edebiyatın Gelişimi...İslâmî Edebiyatı Tahrip ve Tahkir Çabaları.. İslâmî Edebiyatın Gerçek Çehresi vb... Yine yazar bu eserinde bazı şiir ve hikaye çalışmalarını, uygulamalı olarak ve İslâmî bir bakış açısıyla tahlil etmiştir.

Daha sonraları **Sa'd Ebu Rıdâ**, *el-Edebu'l-İslâmî: Kadiyyetun ve Bina* (İslâmî Edebiyat: Problem ve Bünye)²³ adıyla yayınladığı eserinde İslâmî bir edebiyata ihtiyaç duyulduğundan bahsederek, İslâmî düşüncenin hayat üzerine olan esaslarını belirtmiştir. Ebu Rıdâ İslâmî

²⁰ İmadü'd-Din Halil, *fi'n-Nakdi'l-İslâmîyyi'l-Mu'âsır*, Dâru's-Sakâfe, Beyrut, 1984, 3.Bas., s. 42

²¹ İmadüddin Halil, *Medhal ilâ Nazariyyati'l-Edebi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1987.

²² Muhammed Hasan Beraygaş, *fi'l-Edebi'l-İslâmîyyi'l-Muâsır*, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1985.

²³ Sa'd Ebu Rıdâ, *el-Edebu'l-İslâmî:Kadiyyetun ve Bina*, Alemu'l-Ma'rife, Cidde 1983.

edebiyatın tarihi köklerini araştırarak, İslâmî esaslardan aldıkları ilhamı edebiyatlarında ve edebi ürünlerinde yansıtan çağdaş ediplerin tiyatro, hikaye ve şiir türünden bazı örneklerini tahlil etmiştir.

Yine İslâmî Edebiyat'ın davetçilerinden Dr. **Abdurrahman Ra'fet Paşa** *Nahve Mezhebin İslâmîyyin fi'l-Edebi ve'n-Nakd* (Edebiyat ve Eleştiride İslâmî Bir Ekole Doğru) adlı eserinde, Riyad İmam Muhammed İslam Üniversitesinde uzun yıllar okuttuğu İslâmî edebiyat dersi sonunda, oluşan tecrübe ve birikimlerini bir araya getirmiştir. O, bu kitabında İslâmî edebiyatın bir çok problemlerinden bahsederek teori ile pratiğin arasını birleştirmiştir. Ele aldığı her meseleyi İslâmî bakış açısını ortaya koyacak örneklerle açıklamıştır. Kitabındaki konuların bazı başlıkları şunlardır: "İslam'ın Genelde Edebiyat, Özelde Şiire Karşı Tutumu"... "Önemli Batı Edebiyat Ekolleri ve Bu Hususta İslam'ın Tavrı"... vb. Yazar eserinde önce İslâmî edebiyat'ı istilah olarak açıklamakta ve İslâmî tasavvur ile İslâmî anlayışın Allah, kainat ve insan hakkındaki düşüncelerini belirtmektedir. Daha sonra İslâmî edebiyatı diğer edebiyatlardan farklı ve üstün kılan hususları açıklayarak, edibin hürriyeti ve edebiyatta ilkesellik konularına temas etmektedir. Edebi çalışmalarda İslâmî inancın kaza ve kader problemini ele alarak İslâmî edebiyatın tavrını ortaya koymuş, müslüman edebiyatçının ahlaklılığını ve ahlakçılığını izah etmiştir. Edebi ürünlerde kadın ve erkek arasındaki ilişki konusunda İslâmî tavır ve anlayışı ortaya koyan yazar, kitabın son iki bölümünün birincisini İslâmî hikaye örneklerine, ikincisini de İslâmî tiyatroya ayırmıştır.

Diğer yandan Medine İslam Üniversitesi'nce İslâmî Edebiyat dersi hocalarının telif ettiği İslâmî edebiyata dair bazı kitaplar yayınlanmıştır. *Dirâsât fi'l-Edebi'l İslâmî ve Nakdih* (İslâmî Edebiyat ve Eleştirisi Üzerine Araştırmalar) adı verilen bu dizinin bazı kitapları şunlardır: Abdalbâsit Bedr, *Mukaddeme li Nazariyyeti'l Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyat Teorisine Giriş); Salih Adem Billo, *Min Kadâyâ Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyatın Bazı Problemleri)... Her iki müellifte eserlerinde, edebiyatı İslâmî tasavvura göre tanımlamada, İslâmî anlayışın edebiyat hususundaki düşüncelerini açık ve net olarak sergilemede başarılı olmuşlardır. Bu edebiyat hakkında oluşturulan şüphe, itiraz, tereddüt ve sorgulamaların münakaşasını yaparak bunlara karşı doyurucu cevaplar vermişlerdir. Üniversitenin İslâmî edebiyat serisinde yayınlanan üçüncü kitabı *el-Vâkiyyetu'l-İslâmîyye* (İslâmî Realizm, gerçekçilik) de yazar Ahmed Bessâm Sâi, İslâmî Realizm kavramını

ortaya atarak, edebi eleştirel sahaya yeni bir kavram kazandırmıştır. Sâî kitabında, bu kavramı teorik ve pratik olarak iki bölümde tahlil etmiştir. Bu serinin dördüncü kitabı olan *Mukaddeme fi Dirâseti'l-Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyat Çalışmalarına Bir Giriş) adlı eserde Mustafâ Aliyyân, İslâmî edebiyat kavramını tarihi bir bakış açısıyla incelemektedir. **Sadru'l-İslam** döneminden başlayarak Arap Edebiyat Tarihini İslâmî anlayışa göre ele almaktadır. Bu dizinin beşinci ve son kitabı Ömer Abdurrahman es-Sârîsi tarafından kaleme alınan *Nusûs min Edebi Asri'l-Hurûbi's-Salibiyye, Dirâse ve Tahlil* (Haçlı Savaşları Döneminden Edebi Metinler, Araştırma ve Tahlil) adlı eserdir. Yazar eserinde haçlı savaşları dönemindeki bazı edebi metinleri tahlil etmekte ve bunları İslâmî Edebiyat kavramı ve anlayışı çerçevesinde ele almaktadır. Sudan Ümmü Derman Üniversitesi Edebiyat profesörlerinden Tâhir Muhammed Ali'nin kitabı da *el-Melâmihu'l-Amme li Nazariyyeti'l-Edebi'l-İslâmî* (İslâmî Edebiyatın Genel Çizgileri)²⁴ bu konuda teorik bazı açıklamalar sunmaktadır.

Bu alanda yapılan çalışmalardan, yayınlanan eserlerden sonra, İslâmî Edebiyat bağlamında şiir, roman, hikaye ve tiyatro alanında kaleme alınan edebi ürünlerden, yaratıcılık ve özgünlük yönü bulunan eserlerden bahsetmek uygun olacaktır. Modern dönemde İslâmî Edebiyat çerçevesine giren şairlerin isimlerini bir çırpıda kolayca saymak mümkün değildir. Bu konuda Ahmet el-Ceda' ve Hüsnî Cerrâr tarafından dokuz cilt olarak hazırlanan ve *Şuarâu'd-Da'veti'l-İslâmî fi Asri'l-Hadîs* (Modern Çağda İslâmî Davet Şairleri) adıyla yayınlanan eserde genişçe bilgi bulunmaktadır.

Roman ve Hikaye konusunda da İslâmî hikayeciliğin yolunu açma gayretinde olan bir takım eserler göze çarpmaktadır. Bu sahanın öncüleri arasında **Abdulhamid Cûde es-Sehhâr**²⁵, **Ali Ahmed Bâ Kesîr** bulunmaktadır. Bu sahanın belirgin kişilerinden biri de **Necib el-Keylânî**'dir. Kısa hikaye yazarlarına ise **Ali Tantâvî**, **Muhammed el-Meczûb**, **İbrâhim el-Âsi**, **Muhammed Muflih**, **Abdullah et-Tantâvî**, **Muhammed es-Seyyid**, **Emine Kutub** ve **Henân Lehhâm** örnek verilebilir. Aynı şekilde İslâmî tiyatro yazımının başlangıç ça-

²⁴ Tahir Muhammed Ali, *el-Melamihu'l-Amme li Nazariyyeti'l-Edebi'l-İslâmî*, Dâru Camiatü Ümmi Dermân, Sudan 1984.

²⁵ Muhammed Kutub *İslam Düşüncesinde Sanat* adlı eserinde es-Sehhâr'ın "Şeytanın Vesvesesi" adlı ilk hikayesini İslâmî Edebiyat anlayışı çerçevesinde tahlil etmiştir. s. 36.

balalarını modern çağda görmek mümkündür. Ahmed Şevkî'nin tarihi tiyatroları ile bir ölçüde başlayan bu süreç günümüzde de devam etmektedir.

Arap edebiyatında İslâmî Edebiyat sınırlamasından uzakta, son olarak şu genel değerlendirmeyi yapabiliriz: İslâmî Edebiyat İslâmî çağrının gölgesinde doğup, büyüyen, yetişip ve gelişen bir edebiyattır. Bu edebiyat özelde müslümanları, genelde tüm insanları İslâmî faziletlere ve ilkelere çağırmakta, küfür ve fesatla mücadele etmekte ve bunu sürdürmeye çalışmaktadır. Bu nedenle bazı yazarlar, İslâmî edebiyat için "*davet edebiyatı -edebü'd-da've*" tanımlaması yapmaktadır.²⁶ Dolayısı ile, edebiyatı bu tanımlamaya da uygun olarak 'Allah'a çağrı vesilelerinden biri' kabul eden Müslüman edebiyatçıların, insanlara güzeli, estetik olanı sunma, onları çirkinden, kaba ve kötüden sakındırma çabası taşıdıkları söylenebilir. Şiddeti, terörü, baskıyı, haksızlık ve zulmü kınayan bu edebiyatçılar, insanlığı huzursuz ve mutsuz kılacak unsurlara karşı, uyarma görevi yapmaktadırlar. Böyle bir misyonu üstlendikleri kanısına sahip İslami Edebiyat akımı yazarları, İslâmî ve insânî bir ruh taşıyan estetik unsurlara sahip eserleriyle, İslâm dünyasını ve müslüman toplumları kuşatan çeşitli zararlı akımlara ve bunların tehlikesine dikkat çekmektedirler. Bu bakımdan edebiyatı dinin gerçeğini yayma vesilesi kabul etmektedirler.

²⁶ Bu hususta Ahmet el-Ceda' ve Hüsnî Cerrâr tarafından dokuz cilt olarak hazırlanan ve *Şuarâu'd-Da'veti'l-İslâmî fi Asri'l-Hadîs* adlı esere bakılabilir.